

Új agrárforradalom

A termelés növelését belterjes gazdálkodás esetén nem nagyobb vetésterülettel, hanem kisebb vetésterületen, de nagyobb hozamokkal érjük el. A hozamok fokozása viszont csak úgy lehetséges, ha nő a területegységre eső össz munka mennyisége, és ugyanakkor nő az eleven munkára jutó technikai elem súlya is.

Az intenzív út, minthogy technikaigényes — mert a hozamokat csak így lehet növelni (gépesítés, kemizálás, öntözés, villamosítás) — egyben technika-központú szemléletet is kialakít. Ez a felfogás viszont a mezőgazdasági munka tömege és tere közötti összefüggéseket (valamint a tárgyiasult és eleven munka arányának módosulását, azaz a föld—technika—eleven munka újrakombinálásának folyamatát) nagyrészt leegyszerűsítve szemléli, és technikacentrikussá teszi a kérdések elemzését. Ennek értelmében a fejlődés záloga, mércéje és kifejezője a műszaki színvonal alakulása, s eszerint jön létre olyan felfogás, hogy annál korszerűbb és hatékonyabb a mezőgazdasági termelés, minél több technikai eszközt alkalmaz, minél gyorsabban helyettesíti az eleven munkát tárgyiasult munkával, minél több műtrágyát és vegyszert használ, s ezek nyomán nagyobb hozamot ér el. Ha tehát fel akarunk zárkózni a gazdaságilag közepesen fejlett, majd később a fejlett országokhoz, utol kell érni ezeket a gépesítés, a kemizálás, a hektárhozam tekintetében is. Vagyis a gazdasági növekedés kulcsa a műszaki egységek területegységre jutó további koncentrációja.

Bár a nemzetgazdaság egyéb ágaiban az extenzív fejlődés helyett egyre inkább az intenzív útra való áttérés a jellemző, és ennek keretében a mezőgazdaságban hangsúlyozottan a belterjes irányulás volt a fő cél, ennek ellenére kialakult egy mennyiségi szemlélet, ami az extenzív fejlődésre jellemző. A mezőgazdaságban is az volt a probléma — és talán bizonyos értelemben ma is az —, hogy minél nagyobb termésmennyiséget takarítsunk be. A föld—terméshozam összefüggés lett az uralkodó, a meghatározó szemléletmód. E szemlélet tipikus megjelenési formája a természetes hatékonysági mutatók előtérbe helyezése, sőt túlértékelése is.

Ezekre úgy tekintettek, mintha automatikusan mindig és egyértelműen gazdasági, sőt társadalmi hatékonysági mutatók is lennének. S ha a mezőgazdasági termelés hatékonyságát ezekkel a természetes mutatókkal mérjük, a fejlődés kétségbevonhatatlan. E mutatók (például a hektárhozam, vagyis az, hogy mennyi takarmánnyal termelünk egy liter tejet, húst) használata kétségtelenül szükséges és indokolt, mindezzel jelentős termésmennyiséget értünk el.

De nemcsak a növénytermesztés, hanem az állattenyésztés terén is számottevő a fejlődés. 1951-hez viszonyítva a száz hektár mezőgazdasági területre jutó szarvasmarha-állomány 32,4-ről 1977-ben 45,9-re, a sertésállomány 23,4 főről 105,7-re, a juhállomány 77,1-ről 112,9 főre nőtt. Az állati termékek hozama is emelkedett: a tehéntej az 1950-beli tehenenkénti évi 867 literről 1978-ban 1968 literre emelkedett, a tojástermelés 69 darabról 155 darabra.

Mivel a takarmánytermelő területeken nőnek az átlaghozamok, és az egy egységnyi termék (kg hús, liter tej) előállításához szükséges takarmánymennyiség csökken, nőtt a takarmánytermő területek állati terméket létrehozó potenciálja is. A gépesített termelésre való áttéréssel ugyanakkor kialakult a műszaki haladás leegyszerűsített magyarázata is, mégpedig az, hogy minden technikai elem növekedésének a körülményektől függetlenül hatékonyságot fokozó tulajdonsága van. Az eleven munkának a tárgyiasult munkával való felváltása valóban növeli a terület és az eleven munka eltartó képességét, a hatékonyságot, ha azt természetes mutatókkal fejezzük ki. Növeli továbbá a használati értékek tömegét is. Mindezek alapján hangsúlyozzuk: a természetes hatékonyság növekedése reális társadalmi elvárásoknak és igényeknek felelt meg, előrelépést hozott, tehát haladó jelenség.

Ugyanakkor azonban a társadalomnak nemcsak az az érdeke, hogy egyre többet, hanem az is, hogy mind olcsóbban állítsa elő a termékeket. Vagyis a természetes hatékonyság növelésével egyidőben a gazdasági hatékonyság javulását is biztosítani kell, mert ha nem, a társadalom többet termel ugyan, de drágábban. Ha ez a helyzet tartósul, a mezőgazdasági termékek eladási ára nem csökkenthető — minthogy költségszintjük sem csökken — anélkül, hogy a társadalom tiszta jövedelme ne csökkenjen. Ez viszont gátolja az életszínvonal emelését.

A természetes hatékonyság a belterjesebbé váló mezőgazdasági termelésnek csak az egyik, a technikai oldalát jelenti. A belterjességnek azonban gazdasági oldala

is van, mivel itt nemcsak anyagi, műszaki, technológiai folyamat játszódik le, hanem a belterjesség egyben gazdasági jelenség is. Vagyis a mezőgazdasági termelésnek mint árutermelésnek kettős jellege van. A munkafolyamat mint a használati értékkepzés folyamata együtt jár az értékkepzéssel, a mezőgazdasági termelés tehát értékkepző folyamat is.

De paradox módon, a természetes hatékonyság növekedésével párhuzamosan (térben és időben) a gazdasági hatékonyság romlott. A gazdasági hatékonyság növekedése — mint egyébként már említettük — azt jelenti, hogy az egységnyi használati értéket kisebb ráfordítással állítjuk elő, vagy azonos mennyiségű ráfordítással nagyobb mennyiségű használati értéket hozunk létre. A gazdasági hatékonyság nem egyéb, mint az, hogy nemcsak a hektárhozam nő, de csökken például egy tonna termék előállításának költsége is. Nemesak többet, hanem olcsóbban is termelünk.

A mezőgazdaságban tehát különbséget kell tenni természetes hatékonyság és gazdasági hatékonyság között. A természetes hatékonyság növekedése nem jár feltétlenül a gazdasági hatékonyság fokozódásával is. Mivel a hozam növelése — azaz a természetes hatékonyság fokozása — esetén, ha az egységnyi termékre eső költségek nem csökkennek, vagy — ami még rosszabb — emelkednek, akkor a természetes hatékonyság növekedése nem jár együtt a gazdasági hatékonyság emelkedésével. A kettő csak abban az esetben esik egybe, ha a hozamok növekedése egyúttal az egységnyi termék önköltségének csökkenését is eredményezi.

A természetes hatékonyság és a gazdasági hatékonyság eltéréseinek aránya attól függ, milyen arányban érvényesülnek. A természetes hatékonyság növekedése csak abban az esetben jár együtt a gazdasági hatékonyság növekedésével, ha azt az összes tényező — árpolitika, műszaki fejlesztés stb. — mind-mind elősegíti.

Mezőgazdaságunk fejlődésének problémáit az össztársadalmi érdek alapján kell megítélni. A természetes hatékonysággal egyidőben a gazdasági hatékonyságot is figyelembe szükséges venni. Az egyoldalú, nem eléggé átfogó műszaki szemlélettel és sok esetben technikai értékítélettel párhuzamosan gazdasági-társadalmi értékítéletre van szükség. Ez komplex, körültekintő, átfogó elemzést és szemléletet igényel, amelynek keretében a műszaki haladás, a tudományos-technikai forradalom vívmányainak alkalmazását nemcsak természetes mutatók alapján, hanem a termelés gazdasági hatékonysága kihatásait is figyelembe véve értékeljük.

Nem tekinthetünk el attól, hogy a külterjes, egyoldalú, alacsony határfokkal termelő mezőgazdaságról a belterjes, fejlett gazdálkodásra való áttérés igen gyors ütemű technikai rekonstrukciót igényelt. Minthogy ez a gyors átalakulás nem a korszerű, hatékony szocialista ipar kiépítése után, hanem vele egyidőben ment végbe, az eleven munkának tárgyiasult munkával való felváltása viszonylag fejletlenebb ipari háttérrel és szerényebb pénzügyi erőforrásokkal valósulhatott meg, nem úgy, mint a fejlett országokban. Emiatt, bár a belterjességre való áttéréssel a mezőgazdaság össztermelése elég gyorsan nőtt, a tisztatermelés is nőtt, de lassúbb ütemben. A termelés növekedése sok termék egységnyi előállításának költségeit nem csökkentette, hanem emelte, ezen belül pedig gyorsan emelkedtek az anyagi természetű ráfordítások. A természetes hatékonyság gyors javulása ellenére a gazdasági hatékonyság a fejlődés bizonyos szakaszában nemcsak hogy nem emelkedett, hanem még romlott is. A következő évek egyik feladata tehát az lesz, hogy a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak az eddigénél gyorsabb és bátrabb alkalmazásával tovább növeljük a természetes hatékonyságot, de úgy, hogy a technika térhódítása ugyanakkor a gazdasági hatékonyságot is növelje. A gazdasági hatékonyság növelése igen összetett folyamat, mivel a nyolcvanas években az eddigénél kedvezőtlenebb feltételek között kell megoldani.

A hektárhozamot az elmúlt harminc év alatt több mint kétszeresére növeltük; ebből következik, hogy a föld természetes termőerejéből származó hozam-növelés lehetőségei beszűkültek. A hozamok további növelése ezért is egyre nagyobb társadalmi ráfordítást igényel, a viszonylag olcsó hozamnövelés helyébe a drágább variánsok lépnek. Könnyebb volt például a búza átlagtermését 12 mázsról 27-re emelni, mint amilyen lesz 27-ről 40-re. Mivel a hozamnövekedés további gépesítést, kemizálást, öntözést igényel, a földművelésben felhasznált társadalmi munkaráfordítás hatékonysága is egyre inkább exogén, azaz külső tényezőktől, főleg az ipari és tudományos háttér hatékonyságától függ majd.

A 80-as években az ipar az eddigieknél gazdagabb háttérrel biztosít majd a mezőgazdaság fejlődéséhez, de sok függ attól is, hogy az elhúzó energiaválság árdrágító hatását mennyire sikerül kivédeni. Mivel a terméshozamok további növelése fokozottabb ipari eredetű termelészköz-koncentrációt feltételez hektáronként, a gazdasági hatékonyság javítása a következő dilemmák elé állítja szakembereinket:

a) Fektessünk-e be egyre többet, de romló határfokkal?

b) Használjuk-e ki egyelőre jobban a meglevőket, és amikor a termelés növe-
lése nem biztosítható már ily módon, akkor fektessünk be újabb összegeket?

c) A technikai eszközök mennyiségét, tömegét növeljük-e elsősorban?

d) A mezőgazdasági termelésre vagy pedig a szállításra, feldolgozásra, táro-
lásra fordítuk-e az összegeket? (A termék végső értékét úgy is növelhetjük, hogy
csökkentjük a betakarítás és tárolás során adódó veszteségeket, a jobb feldolgozás
révén pedig fokozhatjuk az áru értékét.)

A döntés nem egyszerű. Véleményünk szerint ma már csak alapos számítás-
sokkal lehet eldönteni, mi a kifizetődőbb, melyik az a variáns, amelyik a termelés
fokozását a legkisebb társadalmi erőfeszítéssel éri el. Ez pedig mindig a konkrét
feltételektől függ, amelyek gyorsan változnak, tehát újra meg újra kell számolni
az egészet. Modern számítógépekre, programokra, számítástechnikai szakemberekre
és alaposan felkészült közgazdászokra van szükség, egyszerű tudományra, tudomá-
nyos módszerekre, tudományosan megalapozott termelésbővítésre. Más kiút nincs.

A központi probléma az lesz, hogy a termelési tényezők olyan kombinációja
alakuljon ki, amely lehetővé teszi majd, hogy a tisztatermelés értéke, a nemzeti
jövedelem emelkedjék gyorsabban, mint a bruttó termék értéke. Evégett csök-
kentenünk kell a mezőgazdaságban is az anyagi természetű költségeket, és az eleven
munka minőségének javításával növelni kell a munka új értékalkotó képességét.
A tárgyiasult munka hatékonyságának javítását nem lehet csupán újabb beruhá-
zásokkal elérni. Napirendre kerül a belterjesség biológiai oldala. Olyan munka-
tárgyakat kell kialakítani, amelyek nagyobb határfokkal, jobb eredménnyel hasz-
nosítják a meglévő feltételeket, hogy a termelés nőjön gyorsabban, ne a ráfordítás.
De a technikai oldalról ez már egyre kevésbé oldható meg. A belterjesség biológiai
és gazdasági oldalai kerülnek előtérbe, vagyis az intenzív típusú bővített újra-
termelés biológiai és gazdasági vonatkozásai. A technikaközpontúságot egyre inkább
a tudományközpontúságnak, illetve a gazdaságcentrikusságnak kell felváltania. A
tudományoknak, de nemcsak a műszakiaknak, hanem a természet- és gazdaság-
tudományoknak is közvetlen termelőerővé kell válniuk. Ez viszont gyökeres forra-
dalmi változást igényel nemcsak az agrotechnikában, hanem a vezetésben, szerve-
zésben is. Új, valóságos agrárforradalomra van szükség a földművelésben. Föl
kell hogy gyorsuljon az iparszerű mezőgazdaságra való áttérés folyamata, a mező-
gazdaságnak az iparral való szorosabb integrációja. Bár ez a lépés a belterjes
mezőgazdaságra való áttérésnél is magasabb beruházásokat követel, s főleg a
tárgyasult munka fokozott felhasználását jelenti, de a termelés tényezőinek —
föld—technika—ember — újrakombinálása a mezőgazdaságban felhasznált társa-
dalmi munka hatékonyságának lényeges növekedését eredményezi majd.

PÉTER GYÖRGY

Belterjesség — szakosodás

A belterjességgel megvalósuló mezőgazdasági fejlődés egyik kifejezője a mun-
kamegosztás. Ennek keretében a szakosodás, a kooperáció és koncentráció a nagy-
üzemű gépi gazdálkodás feltétele és velejárója. E három ugyanakkor a gazdasági
jelenségnek, a termelőerők fejlődésével egyre inkább mélyülő társadalmi munka-
megosztásnak a minőségi és mennyiségi oldalát jelenti. A szakosodás bonyolult
kérdés: földrajzi, főleg gazdaságföldrajzi, demográfiai, közigazgatási, közgazdasági,
területrendezési és társadalmi szempontokat kell figyelembe venni. E szempontok
alapján a mezőgazdasági termelés szakosodása földrajzi övezetek szerint, továbbá
a rendelkezésre álló munkaerő, gazdasági tényezők és ezek keretében a hatékonyság
és érdek figyelembevételén alapján megy végbe.

A szakosítás a növénytermesztésben azoknak a termékeknek az elsődleges
termesztését jelenti egy adott övezetben, amelyek kedvező természeti és gazdasági
feltételek következtében a legnagyobb hektárhozamot biztosítják. Közgazdasági
szempontból azokat a termékeket érdemes elsődlegesen termeszteni, amelyek ke-
vesebb ráfordítással nagyobb jövedelem elérését biztosítják.

Tudnunk kell, hogy a mezőgazdasági termelés korszerűbb módszereinek el-
terjedése az egyoldalúbb szerkezeteknek kedvez. A szakosított mezőgazdasági ter-
melés speciális munkagépeket igényel. A traktorok, kombájnok, burgonyaszedő-